

15. YÜZYIL ŞAİRİ HALİLÎ VE ORJİNAL BİR MESNEVİ: FÜRKAT-NÂME

Cemil GÜLSEREN*

Aslen Diyarbakırlı olan Halili, Fatih Sultan Mehmet devri şairlerindendir. 1407-1485 yıllarında yaşadığı tahmin edilmektedir.¹ Ünlü mesnevisi Fürkat-nâme'de de açıkça belirttiği gibi tahsilini Acem diyarında tamamladıktan sonra tasavvuf yolunu seçerek bilgisini artırmak için arkadaşının ısrarı üzerine Diyâr-ı Rum'a geldiğini görürüz. Mesnevisinde Acem mülkünden İznik'e ve oradan da İstanbul'a gittiğini söylemekle yetinmiştir.²

*'acem mülkinde idüm 'ilme meşgul
okurdum gâh fikh ü gâh ma'kul*

*yirüm gâh medrese gâh cami' idi
dilümde nur-ı kudret lami' idi*

*düm ü gün 'ilm okumak pişem idi
'amel kılmak müdam endişem idi*

(3.a / 53-57)

Diyar-ı Şark'tan devrin önemli bir ilim merkezi olan İznik'e gelişini de Halili şöyle ifade ediyor;

Der sefer kerden u residen be İznik

*benüm varıdı bir yar-ı enisüm
ol idi künc-i halvetde celisüm*

anuñla bile okurdum 'ulûmi

* Yrd.Doç.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak Eğitim Fakültesi

¹ Kut (Alpay), Günay. Fürkat-name, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**, (Belleten 1977) Ankara. 1978, s. 334

² Beysanoğlu, Şevket. **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları**, C.II, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, 1959, s.33'de; "Halil, 870 (M.1465) de İstanbul'a geçmiş ve bir yıl kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüş. be nâçar anda idündüm makamı / kakıldum hecrle bir yıl tamamı (18.b-463)

ki gâh ma'kul gâh 'ilm-i nücûmi
gelüp vakt-i seherde ol vefâdâr
didi tahsil olunmaz bunda iy yâr
tur imdi ta sefer azmîn kılalum
varalum rûma ve meşgûl olalum
eger kim şehrimüzde kalavuz biz
'acep ger 'ilm zevkîn alavuz biz
bize gitmekdürür gâyet münâsib
husûsa olavuz yâr-ı musâhib
(3.a / 64-4.a / 69)

İznik de Bursa gibi o devrin ilmi ve edebi merkezlerinden sayılmaktadır. Hayatının geri kalan kısmını, İstanbul'da bulunduğu bir yıl hariç, İznik'te kurduğu tekkenin şeyhi olarak geçirmiş ve (890) 1485'te burada vefat etmiştir.

Devrinin, Ahmed Paşa, Şeyhi, Necati gibi önde gelen bir şairi olmamakla beraber, çağdaşları arasında şöhreti yayılmış şairlerindedir. Latifi, Halili'nin sanatlı kafîye kullanmakta yetenekli bir şair olduğunu söyler.(Tezkire s.147) Ölümünden sonra tertip olunan şiir mecmualarında bir çok şiirine yer verilmesi şöhretinin ne kadar yaygın olduğunu gösterir.¹ Her şair için kaçınılmaz olan, kendisinden öncekilerin az çok tesiri Halili'de de görülebilmektedir. Yetiştigi çevre bakımından eserlerinde Azeri Türkçesi'nin dil özelliklerine de rastlamaktayız.² Özellikle Seyyid Nesimi'nin tesirinde kalmış olduğu görülür. Buna karşılık o da bazı şairler üzerinde etkili olmuştur. Azeri, şairi Habibi buna örnek gösterilebilir. Belki bir

¹ Beysanoğlu, Ş. a.g.e.,s.34'de bu mecmuaları dipnotta göstermiş; "Cam'ül-Meani (Nuruosmaniye Ktp.,nr. 4904, yazma) Hacı Kemal, Câmî-ün-Nezâir (yegane yazma Bayezid Umumi Ktp.,nr. 5782); Edirneli Nazmi, Macma'ün-Nezâir (yegane yazma Topkapı Sarayı, Bağdat Köşkü Ktp., nr. 406); Peşteli Hisâli, Metâli'ün-Nezâir (yegane yazma, Nuruosmaniye Ktp., 4252/4253); Câmî-ün-Nezâir (Ünv.Ktp., Rıza Paşa Yazmaları, nr.1547).

² Fikir vermesi bakımından birkaç örnek; meni, irag, ıssı, assı, komazam, gözetmezsen, bilürem, bilürsen, -(y)Up gerundium ekinin öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonunda kullanılması: alupdur 'aklumı mecnun idüpdür, turupdur 'ışkuñuñ yolında kaim:-dUKda gerundiumu: kişi buldukda..., velikin ellerin öpdükde yaruñ; Azeri Türkçesi'nde daha sık rastlanan bazı kelimeler: bigi, toy, yaşıl, özümi, özü?i vb.

tesadüf, belki de bir tesir sonucu Halili ve Fuzuli'de bazı ortak mısralara rastlanmaktadır.¹

Fürkat-Nâme'nin Özellikleri

Kınalı-zâde Hasan Çelebi'den başka, bütün tezkireciler bu mesnevinin adını "Fırak-nâme" diye kaydetmişlerdir.² Ancak bu tamamen bir yanılmadır. (46.b-1221);(46.b-1223)'de;

*tamam it nazm-ı firkatnâmeyi sen
çü bi-harf eyleye ehl-i tevârih
kitab ismin bulur gendüye târih*

mısra ve beyitlerine dayanarak eser adının "Fırkat-nâme" şeklinde zikri, bu kelimenin, ebced hesabı ile, eserin tamamlandığı 876 (1471-2) yılını karşıladığını görmekteyiz.

Konu, Şekil ve Vezin Özellikleri

Halili'nin hayatının İznik devresini anlatan eser, yarı mistik, yarı romantik bir üsluba sahiptir. Eserin tasavvufî veya dünya aşkını ifade ettiği konusunda görüşler vardır. Ancak hikâyenin bitiş şekli mesnevîde anlatılmak istenen aşkın, tasavvufî bir aşk olduğunu düşündürmektedir³. Yani "mahubçuluk"tan farklı bir aşk. Eseri görmeden hüküm verenlerin sadece bir aşk mesnevisi sanması hem haksızlık hem de yanlışlık olur Görünüşte "mecazi" olan bu aşk gerçekte "vahdet-i vücud" felsefesine dayanan ilahi bir aşktır. Yanlış zan, biraz da XVI. Yüzyıl şairlerinden olup gönül maceraları ile tanınmış olan ve sonunda bu yüz kızartıcı hareketleri sebebiyle memleketini terke mecbur kalan Halili-i Zer (Sarı Halili) ile karıştırılmaktan kaynaklanıyor diyebiliriz.

¹ Beysanoğlu, Ş. a.g.e.,s.34'de dipnot olarak;

Halili; ol benem kim kalmazam canan yolında cânâ ben
can nedür kim anı kurban kılmayam cânâna ben
Fuzuli; cânımı cânân eger isterse minnet cânıma
can nedür kim anı kurban itmeyem cânânuma

² Kınalı-Zâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ**, C.I, Ankara: TTK Yay., 1978, s.345.

³ Levend, Agah Sırrı. **Türk Edebiyatı Tarihi**, C.I., 3.B., Ankara: TTK Yay., 1968, s.142.

Şeklin ve veznin verdiği monotonluğu önlemek için araya yeri geldikçe çeşitli vezinlerde 18 gazel,10 şiir ve 3 münacaat da ilave edilen hikâye,mesnevi nazım biçimiyle ve aruzun; (mefâilün / mefâilün / fa'ülün) vezniyle yazılmıştır.

XV. Yüzyılın son çeyreğine ait bu eserin Eski Anadolu Türkçesi ile Klasik Osmanlı Türkçesi'ne geçiş devresi arasında bir köprü eser durumunda olacağını düşünebiliriz.

Orijinal bir mesnevi olması yanı sıra eserin bir önemli özelliği de şairin başından geçenleri kendi ağzından anlatması ve hikâyede baştan aşağı birinci şahıs kullanmasıdır. Bu şekil divan şiirinde ilk örneklerdendir. Her şeyden önemlisi de ifadenin canlı, sade ve tabii oluşu, süslemeden uzak, mısralar samimi, içten duygularla yüklü olmasıdır. Derinlik bakımından üstün bir şiir değeri görülmemekle beraber devrin klasikliğinden sıyrılıp "özel buluş"a yönelişin bir işareti kabul edilebilir.

Fürkatname'nin Nüshaları

*1-İstanbul. Millet Ktp., Ali Emiri Efendi, Manzum Eserler Bölümü, nr.1063*¹: 912/1506-7 zilkade'de istinsah edilen bu nüsha talikle yazılmıştır. Her yaprağın bir yüzünde 15 beyit vardır. 46 yapraktan ibaret olan mesnevinin baştan iki, yaprağı eksiktir. Toplam 43 beyit olan eksiklerin biri kaside, diğeri mesnevi şeklinde iki tevhidden ibaret olduğunu Günay Kut tespit etmiştir.² Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış olup Farsça'dır. Bu nüsha yine aradan iki sayfa kadar eksiktir, fakat sonradan bu kısımlar yazılarak eklenmiştir. (4.a-5.b) Bu eksikliklerin muhtemelen Ali Emiri Efendi tarafından tamamlandığını zannediyoruz. Kitap ufak boylu, meşin kaplı ve kenarlarında kırmızı çizgiler vardır. Kapakta; (Gurbetnâme-yi Halili Diyarbekri) (Firkatnâme-yi Halili Amidi) yazılıdır.

2-İst.Ünv.Ktp., T.Y,nr.3770: Yazarın adı yanlışlıkla Celili olarak yazılmış. Bir manzume mecmuası içinde, 15.-28. varaklar arasında 19x12 cm. ebadında, her sahifede 19 beyit var. Harekesiz, divani hatla yazılmış. Tamamı yok. Seçme yapılmış.

¹ Bu nüsha üzerinde tarafımızdan , 1990 yılında Yüksek Lisans çalışması yapılmıştır.: Cemil Gülseren, *Halili-Firkat-Nâme, XV. Yüzyıl, Dil Özellikleri-Transkripsiyonlu Metin-Seçmeli Sözlük*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Ünv. Sos. Bil. Enst. Malatya, 1990.

² Kut, G. a.g.e., s.336

3-Ank.Milli Ktp.Nüshası (Yz.F.B.334): -10 Eylül 1976'da Fahri Bilge varislerinden intikal. "Divan-ı Halili" başlıklı, 32 yaprak, 176x105-130x88 mm. Ebadında, 17 satır (beyit), talik, harekesiz. Cetveller kırmızı, kırmızı pandizot cilt. Ali Emiri Nüshası, bu nüshanın 33. Satırından başlar. Ancak bu nüsha da Ali Emiri Nüshası'na göre hayli eksik. Nedense bu nüshadan söz eden bir kaynağa rastlayamadık.

4-Günay Kut (Alpay)'ın Özel Nüshası: Bu nüsha ile ilgili bilgileri kendi makalesinden öğreniyoruz. Yıpranmış, ciltsiz, 20x140 mm. Boyutunda 45 yapraklık bu yazma, divani kırması ile yazılmıştır. Her yaprakta 14 beyit vardır. Eser sondan 106 beyit kadar eksiktir. Okunaklı olmadığı da belirtilmiş.

5-Ank. TDK Yazmaları, nr.263: Kapakta "Firkatnâme-Diyarbakirli Halili" yazılı. Tek sıra 16 satır, 76 sahife. Ancak bu bir yazma değil. 9 Eylül 1947 – Dehri Dilçin el yazısıyla ve imzasıyla. Muhtemelen Dehri Dilçin'in özel kitaplığından veya Anadolu kitaplıklarında bulunan bir yazmanın yakın zamanda kopya edilmiş hali.

6-Paris, Bibliotheque Nationale Nüshası: A.F.286: Bu nüshanın da başından dört yaprak eksik olduğunu Günay Kut makalesinde belirtiyor. Yazı İran Nestalîği olup 64 yapraktır.

7-Berlin Umumi Ktp. Nüshası: W.Pertsch, Handschriften, Verzeichnisse der Türkischen, Königlichen Bibliothek zu Berlin, VI, s.370, nr.377: Eserin tamamı 197 yaprak. Boyutları:17x9,5 cm. Çok güzel harekeli nesih ile yazılmış, her sahifede 9 satır bulunuyor. Müstensihî Derviş Hamza İbn Hakkı Murat'tır. Eser Şaban ayında 890(1485)'de tamamlanmış. Bu tarih Halili'nin de vefat ettiği tarihtir.

8-Manisa-Muradiye Ktp.,nr.3201/2,

9-Ankara-DTCF Ktp.,nr.18464

Fürkatname'de Tasvîr

Halilî ve mesnevisi Fürkat-nâme'yi tanıtan yazımızın son bölümünde şairin üslubunu, içtenliğini ve gözlemlerini yansıtmak amacıyla "Fürkat-nâme'de Tasvir" konusunu ele almayı uygun gördük. Çünkü 15. yüzyıldaki İznik ve İstanbul şehirlerini dile getiren beyitler, oldukça ilginç. Üstelik Fürkat-nâme, tek başına bir "şehrengiz" değilse de, birçok Türk şairinin yaptığı gibi bu tanınmış mesnevîde de Halilî, "şehrengiz" türüne yakın şiirlere yer vermiştir. 15. Yüzyılın son çeyreğinde yazılmış Fürkat-

nâme'den sıralayacağımız kısımlar, genellikle edebiyatımızda XVI yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan müstakil şehrengiz türüne geçişin daha da önceden başladığının işareti kabul edilebilir.

15. Yüzyılda İznik ve İstanbul

(Memleketinden ilim için ayrılıp İznik'e gidişi)
Der sefer kerden u residen be İznik

.....

nice şehri ol ki rahat-gâh-i candur
kenarı sebze-zâr ü bustândur

nola medh itsem ol şirin makâmı
ağa dâr'üs-selâm ider selâmı

müzeyyen her tarafta murg-ı zârı
kılur her murg-ı zarı murg-ı zârı

husûsa ol leb-i deryâsı anuη
ferah bahşidürür rûh-ı revanuη

içi toptoludur mahbûblardan
mülk-i sîmâ peri-ves hûblardan

velikin her birisidür cefâkâr
kılurlar yârı düşmen düşmeni yâr

göñül çok sevdi ol nazik diyârı
eline virdi anuη ihtiyârı

adın iznik dirler ol makâmıη
sanasın 'ayındur dâr'üs-selâmuη

dutunduk ol diyâr-ı hoşda mesken
kim olur 'andelibüη yiri gülşen

heman-dem başladum tahsile eyyâm
ne bilürdüm nolur âhir serencâm

velikin ben garib zâr ü giryân
cefa odına yanmış sine büryân

gurur itdikçe gurbet odı cânda
bulmurdum kenar büsitânda

gehi deryâ kenarın seyr iderdüm

ten-i tenhâ olup bi-gayr iderdüm
göñül deryâsı itdikçe temevvüc
varup bâzâra iderdüm teferrüc
(4.a /74 -5.a /87)

İznik'te gezerken bedestende gördüğü bir güzele aşık olması üzerine sıkıntılı bir duruma düştüğünü anlatan şair, bundan kurtulmak için İstanbul'a gider;

Sıfat-ı râh ve residen be İstanbul

Giderdüm yola düşüp yâne yâne
Gözümden yaşlar akup dâne dâne

.....
eyledüm 'azm-i sefer ey şâh-(ı) hubân elvedâ
uş beni ayırdı senden çarh-ı devrân

.....
gitti şehri?den Halilî haste iy na mihrüban
dil pür ez hun dide pür hem zar-ı giryan elveda

bir iki gün ki çekdüm mihnet-i râh
'inâyet irdi çün râh old(ı) kütâh

leb-i deryâya irdüm ben kemîne
irüüp bâd-ı sabâ veş bir sefîne

kazaya çünki vermişdüm rızâyı
görüp deryâyı yâd itdüm hüdâyı

çü keşti-bân gözetdi bâd-bânı
revâne oldu bu keşti revanı

iki gün dahi deryâ seyrin itdüm
üçüncü günde İstanbula yitdüm

temâşâ eyledüm ol şehr içini
didüm kim ruma gelmiş şehr-i çîni

içi toptoludur bâg u gülistân
leb-i deryâsı rahat-bahş-cânân

husûsâ ol binâ(lar)¹ kim yapılmış
anuy lutfına cân u dil kapılmış

¹ "+"lar", Günay Kut nüshası 21.a'dan tamamlanmıştır.

kamu sokagı divarı müzehheb
dükelı şehri mermerden müretteb
neye baksan görürsün nakş-ı çini
ki her fen yazmaz nakkâş-i çini
egerçi cümle bâg u gülşen idi
çü yâr anda degüldi gülhun idi
be-nâ-çâr anda idündüm makâmı
kakıldum hecrle bir yıl temâmı
dil-i miskîne gerçi cebr iderdüm
yanup hicrân odına sabr iderdüm
(18.a /443-18.b / 464)

Kaynakça

- Ali Emiri, **Tezkire-i Şuarâ-yı Amid**, İstanbul, 1328, I, 277-29
- Banarlı, N.Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, M.E.B., İstanbul, 1971
- Beysanoğlu, Şevket, **Diyarbakırlı Fikir ve San'at Adamları**, C.II, İstanbul: Diyarbakırı Tanıtma Derneği Neşriyatı, 1959, s.33-50.
- Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C.II, İstanbul: Meral Yay., 1972, s.159-160.
- Dilçin, Cem, **Türk Şiir Bilgisi**, Ankara: TDK Yay., 1983
- Ergin, Muharrem, **Azeri Türkçesi**, İstanbul: İstanbul Üniv. Edb. Fak. Yay., 1972
- Ergin, Muharrem, **Camiü'l-meâni'deki Türkçe Şiirler**, TDED, III / 3-4, 1949
- Gülseren, Cemil, **Halîlî, Firkat-Nâme (Dil Özellikleri - Transkripsiyonlu Metin-Seçmeli Sözlük)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniv. Sos. Bil. Enst., Malatya, 1990.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-Şuarâ**, C.I, Ankara: TTK Yay., 1978, s.345
- Kocatürk, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Edebiyat Yay., 1964, s.229-232.
- Köprülü, M.Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2.B., İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980, s.369.
- Kut (Alpay), Günay, **"Firkat-nâme"**, TDAY-Belleten-1977, Ankara, 1978, s.333-349.

- Levend, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I,3.B., Ankara, 1968: TTK Yay., s.141.
- Levend, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı*, 4.B., İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984
- Özkan, Mustafa - İsen, Mustafa, "*Halîlî*", TDV İA, C.XV, İstanbul, 1997, s.329-330.
- Tansel, Fevziye Abdullah, "*Halîlî*", İA, C.V, İstanbul: MEB., 1977, s.162-164.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "*Firkat-nâme*", C.III, İstanbul: Dergâh Yay., 1979, s.240-241.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "*Halîlî*", C.IV, İstanbul: Dergâh Yay., 1981, s.48.